

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.3>

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Бараннік Р.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача та доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності,
Запорізький національний університет
ORCID: 0009-0008-1202-5535
e-mail: 0667202628roman@gmail.com*

Бараннік Р.В. Оціночні поняття як інструмент забезпечення справедливості.

У статті досліджується значення та роль оціночних понять у загальній правовій системі, зокрема їх вплив на забезпечення справедливості у правозастосуванні.

Автор досліджує природу оціночних понять та їх місце в сучасній правовій системі. Стаття також розглядає міжнародний досвід використання оціночних понять зокрема в країнах континентального та англосаксонського права. Так, автором акцентується увага на тому, що англійське законодавство в певних випадках виходить з оціночного поняття “розумна людина”, яке має ключовий статус в англійській правовій системі.

Статус “розумної людини” виконує роль об’єктивного стандарту в системі загального права, за яким оцінюється поведінка особи в конкретному контексті. Цей стандарт передбачає, що “розумна людина” має діяти з належною обачністю, відповідно до соціальних норм і очікувань результату. У цій правовій системі поняття “розумна людина” трактується саме для визначення того, як би діяла об’єктивно раціональна і відповідальна особа в аналогічній ситуації. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між індивідуальними особливостями суб’єкта та загальноприйнятими стандартами поведінки. Таким чином, особа може бути визнана винною, якщо вона діяла так, як би не діяла “розумна людина” у подібній ситуації.

Стандарт “розумна людина” використовується для обмеження можливого суб’єктивізму в судовому розгляді. Таким чином, “розумна людина” в англійській правовій системі є дієвим практичним інструментом, який забезпечує рівність і об’єктивність у процесі правосуддя. Завдяки цьому суд має змогу винести справедливе рішення, яке одночасно відповідає загальноприйнятим правилам і враховує специфіку конкретної ситуації.

Крім того, в роботі аналізуються проблеми, які виникають у процесі застосування оціночних понять. Зокрема, йдеться про ризики суб’єктивізму з боку суддів та правозастосовувачів, а також про необхідність розробки чітких критеріїв інтерпретації. Автор висловлює рекомендації щодо вдосконалення механізмів використання оціночних понять з метою забезпечення правової визначеності та уникнення зловживань.

Ключові слова: оціночні поняття, справедливість, розумна людина, кримінальний процес.

Barannik R.V. Evaluative concepts as a tool for ensuring justice.

The article examines the meaning and role of evaluative concepts in the general legal system, in particular their impact on ensuring justice in law enforcement.

The author examines the nature of evaluative concepts and their place in the modern legal system. The article also examines international experience in the use of evaluative concepts, in particular in continental and common law countries. Thus, the author emphasizes that English legislation in certain cases proceeds from the evaluative concept of “reasonable person”, which has a key status in the English legal system.

The status of “reasonable person” serves as an objective standard in the common law system, by which a person’s behavior is assessed in a specific context. This standard provides that a “reasonable

person” must act with due care, in accordance with social norms and expectations of the result. In this legal system, the concept of “reasonable person” is interpreted precisely to determine how an objectively rational and responsible person would act in a similar situation. This approach allows for a balance between the individual characteristics of the subject and generally accepted standards of behavior. Thus, a person can be found guilty if he acted in a way that a “reasonable person” would not act in a similar situation.

The “reasonable person” standard is used to limit possible subjectivism in the trial. Thus, the “reasonable person” in the English legal system is an effective practical tool that ensures equality and objectivity in the justice process. Thanks to this, the court is able to make a fair decision that simultaneously complies with generally accepted rules and takes into account the specifics of a particular situation.

In addition, the paper analyzes the problems that arise in the process of applying evaluative concepts. In particular, it discusses the risks of subjectivity on the part of judges and law enforcement officers, as well as the need to develop clear interpretation criteria. The author makes recommendations for improving the mechanisms for using evaluative concepts in order to ensure legal certainty and avoid abuse.

Key words: evaluative concepts, justice, reasonable person, criminal process.

Постановка проблеми. Оціночне поняття є інструментом судочинства, що використовується як у континентальній правовій системі (романо-германській), так і в англосаксонській системі (далі загальній). У цих правових традиціях оціночні поняття, такі як “справедливий суд”, “розумний строк”, “неупередженість”, “чесність” та інші є інструментом правозастосування, що адаптують формально визначені правові норми у контексті розгляду конкретних судових справ.

Враховуючи попередні наукові праці, **метою цієї статті** є оцінка ролі оціночних понять у контексті забезпечення справедливості судочинства. Особлива увага надаватиметься розгляду цих понять в англосаксонській правовій системі, через аналіз концепцій “розумна людина”, евристичних методів прийняття рішень судом, поєднання суб’єктивних і об’єктивних елементів у правозастосуванні та їхньому впливу на формування правових стандартів і судову дискрецію.

Стан опрацювання проблематики. Доцільність використання оціночних понять у праві є окремим напрямком наукових досліджень, які стали об’єктом вивчення багатьох науковців загальної теорії права та вчених-криміналістів, зокрема, Я.М. Брайніна, В.К. Грищука, В.М. Косовича, Ю.І. Ляпунова, В.О. Навроцького, П.М. Рабіновича, В.О. Рибалка, З.А. Тростюка, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, С.Д. Шапченка, та інших науковців. Їхні праці заклали фундамент для глибшого розуміння оціночних понять, зокрема їх впливу на застосування правових норм у здійсненні судочинства.

Виклад основного матеріалу. Право на справедливий суд – це право особи, закріплене в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і включає таке право, як презумпція невинуватості, право бути вислуханим, право на захист і право на відкритий судовий процес [1]. Для забезпечення ефективної реалізації цих стандартів у конкретних правових системах різних регіонів світу виникла потреба в розробці спеціалізованих регіональних конвенцій. Зокрема, Європейська конвенція з прав людини (1950) , Американська конвенція з прав людини (1969) та Африканська хартія прав людини та народів (1981) розвинули положення Міжнародного пакту, адаптуючи їх до культурних, правових та політичних особливостей відповідних регіонів. Кожна з цих конвенцій створила власні інститути нагляду за дотриманням прав людини, забезпечуючи дієвий контроль через міжнародні судові органи. Таким чином, від глобального рівня міжнародного права у сфері прав людини було сформовано низку регіональних інструментів, які зробили стандарти справедливого суду не лише концептуальними, але й конкретно застосованими в різних частинах світу.

Розглядаючи континентальну та загальну (англо-саксонську) правові системи бачимо, що базовий підхід до утвердження стандартів справедливого суду буде різним. У правових системах континентального права (Франція, Німеччина, Україна та інші держави) справедливість часто пов’язується із досягненням балансу між інтересами сторін. На основі принципу пропорційності “зважується” обмеження прав, втручання держави чи оцінки шкоди. Наприклад, обмеження свободи людини (застосування арешту) має бути адекватним щодо серйозності злочину.

У загальній системі акцент ставиться на процедурній справедливості (дотриманні процесуальних гарантій), яка фокусується на гарантуванні процесуальних прав обвинуваченого та забезпе-

чує рівні умови для всіх сторін. Відповідно до цієї системи, суворе дотримання процесуальних правил є основним елементом справедливості. Наприклад, якщо докази були отримані з порушенням закону (без дозволу суду на обшук або без належного інформування повідомленого про його право), такі докази можуть бути визнані неприйнятними. Ця вимога покладається на відповідальні органи щодо дотримання правил, дозволяє обмежити їх владу, і дозволяє обвинуваченому уникнути участі жертви через неправомірні дії з боку правоохоронних органів.

На нашу думку, оціночні поняття є важливим інструментом для забезпечення права на справедливий суд оскільки вони забезпечують функціональність та адаптацію правових норм до різноманітних правових систем і конкретного законодавства. Самі міжнародні принципи, визначені як “справедливий суд”, “розумний строк” або “відсутність упередженості”, не мають чітко визначених критеріїв. Це дозволяє судовим органам їх інтерпретувати, залежно від контексту кожної справи. При цьому, справедливість є кінцевою метою і її прагне досягнути кожна правова система. Проте вона залишається суб’єктивною за своєю природою і звершується через судову практику, соціальні стандарти та моральні цінності суспільства. Відповідно, справедливість неможливо визначити раз і назавжди. Саме тому, оціночні поняття забезпечують реалізацію засад справедливості у конкретних ситуаціях через гнучкість правових норм, які можна адаптувати. Це можна порівняти з особливостями інженерного рішення у будівництві. Для побудови у сейсмічній зоні рекомендується використовувати метало-каркасні конструкції будинків, у яких їх міцність поєднується з певною еластичністю, що дозволяє таким спорудам бути сейсмічно стійкими і дуже довговічними [2]. У свою чергу, у праві формально визначені норми є основою для винесення судового рішення, а оціночне судження забезпечує їх “скріплення” формуючи міцну, але пружну структуру. Вони надають концепції справедливості еластичності у її розумінні, дозволяючи правовим нормам враховувати конкретні особливості. Таким чином, правова система стає стійкою до ризику руйнування через призму суспільного несприйняття та зневіри і зберігає свою легітимність.

Законодавча норма повинна відповідати властивості загальності, що забезпечує її багаторазове застосування до необмеженої кількості разів. Однак, у певних випадках законодавець вдається до використання в тексті оціночних понять, які дають змогу судді застосовувати цю норму на основі оцінки конкретного юридичного факту. Це дозволяє зробити рішення більш точним і справедливим для кожної окремої ситуації. А.С. Макаренко також говорив, що закріплення законом оціночних понять – своєрідний спосіб вираження волі законодавця, які виступають важелем, за допомогою якого у результаті реалізації суддями права на розсуд досягається певна стабільність й упорядкованість, а також баланс у суспільних відносинах [3, с. 64].

Властивість оціночних понять бути гнучкими та пристосованими до різних суспільно-політичних потреб робить їх інструментом, що широко застосовується як у континентальній, так і у англосаксонських правових системах. У різних країнах визначення критеріїв значущості, розумності чи пропорційності залежить не тільки від правової традиції, але й від особливостей судової практики, рівня судової дискреції яка відображає домінуючі суспільні чи державні інтереси. Наприклад, частина перша статті 42 Кримінального кодексу України визначає, що не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети [4].

Поняття значимості такої мети є оціночним і прямо пов’язане із суспільно-політичним контекстом. У цьому випадку мається на увазі оцінка не лише з точки зору правової обґрунтованості, але й може залежати від політичної ситуації, ведення державної політики чи суспільного сприйняття. Визначення значимості мети, таким чином, може ставати предметом інтерпретації, яка враховує поточні державні виклики та потреби суспільства. Тобто, судова практика не може діяти ізольовано. Вона дозволяє не лише адаптувати норми до реальних потреб, але й забезпечити їх відповідність загальним цілям державної політики та суспільним інтересам. Сутність оціночних понять у кримінальному праві полягає у багатозначності їх тлумачення. Зміст понять таких як “значна шкода”, “розумний ризик” чи “повага до суспільного порядку” залежать від соціального контексту, етичних норм і навіть політичних пріоритетів.

Ця здатність інтегрувати соціальні стандарти робить правозастосування складним процесом, у якому суддя повинен забезпечити рівновагу між формальною визначеністю закону та його морально-соціальною інтерпретацією. Це особливо актуально в кримінальному праві, де подібні поняття стають ключовими при оцінці складних ситуацій. Також, у кримінальному праві оціночні

поняття можуть створювати конфлікти між базовими принципами, зокрема, щодо співвідношення захисту прав особи і необхідності забезпечення суспільної безпеки; щодо оцінки необхідної об'єктивності з позиції врахування балансу захисту життя нападника і захисту життя жертви. Властивість гнучкості оціночних понять, як ми відмітили на початку, сприяє винесенню судом справедливого рішення, однак, разом з цим, створює проблему у відсутності чітких меж розуміння правової норми, що уможливорює зловживання судом своїми повноваженнями та суб'єктивізацію рішень через призму особистісних якостей судді.

У континентальній правовій системі, яка характерна для більшості європейських країн, оціночні поняття деталізуються через законодавчі норми, але їхня реалізація залежить від рішення суду, коли суддям надається певна свобода розсуду. У свою чергу, у державах загального права, таких як Велика Британія чи США, значна частина оціночних понять розкривається через судові прецеденти, які враховують як правові, так і соціально-політичні аспекти, що виступають нормами суспільної моралі на момент винесення рішення. Візьмемо до прикладу жорстоке поводження з тваринами. До середини ХХ століття ті діяння, які сьогодні вважаються жорстокими, не вважались злочином, адже суспільство сприймало таке поводження як норму. Але з часом, завдяки зміні моральних стандартів, що стосуються прав тварин, суди почали суворіше трактувати це поняття. Зрештою, судові рішення почали враховувати не лише фізичну шкоду, а й емоційний стрес, який завдається тваринам. Це стало можливим завдяки тому, що суспільна мораль змінилась, що призвело до зміни у розумінні поняття “жорстоке поводження з тваринами” [5].

Тлумачення поняття “жорстоке поводження з тваринами” у кримінальному праві значною мірою залежить від використання оціночних понять. Англійське законодавство надає чіткий приклад такого підходу, зокрема в частині 4(1) Закону про захист тварин 2006 року. У цьому законі формулювання “знав або повинен був знати” визначає межі відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Закон встановлює: фізичний елемент (*actus reus*): особа заподіює тварині непотрібні результати шляхом дії або бездіяльності [6].

Психічний елемент (*mens rea*): Прокуратура повинна довести, що особа знала або мала знати, що її дія чи бездіяльність спричинить або може спричинити такі наслідки.

Таким чином, поняття “знав або повинен був знати” включає як суб'єктивну, так і об'єктивну оцінку особи, яка дозволяє охопити як умисне, так і необережне порушення. “Повинен знати” виходить з оціночного поняття “розумна людина” яке має ключовий статус в англійській правовій системі.

Статус “розумної людини” виконує роль об'єктивного стандарту в системі загального права, за яким оцінюється поведінка особи в конкретному контексті. Цей стандарт передбачає, що “розумна людина” має діяти з належною обачністю, відповідно до соціальних норм і очікувань результату. У цій правовій системі поняття “розумна людина” трактується саме для визначення того, як би діяла об'єктивно раціональна і відповідальна особа в аналогічній ситуації. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між індивідуальними особливостями суб'єкта та загальноприйнятими стандартами поведінки.

У контексті Закону про захист тварин 2006 року поняття “повинен був знати” передбачає, що середньостатистична “розумна людина” у подібних умовах мала б усвідомити ризик завдання шкоди тварині. Це дозволяє охопити випадки, коли особа не могла знати про наслідки своїх дій через недбалість, але її поведінка оцінюється крізь призму об'єктивного стандарту. Таким чином, особа може бути визнана винною, якщо вона діяла так, як би не діяла “розумна людина” у подібній ситуації.

Стандарт “розумна людина” використовується для обмеження можливого суб'єктивізму в судовому розгляді. Суддя та присяжні повинні оцінювати дії особи, незважаючи на її індивідуальні характеристики чи особистий досвід, а також з позиції об'єктивно обґрунтованих очікувань у суспільстві. Наприклад, у випадку, коли особа стверджує, що вона не мала достатніх знань чи досвіду, щоб усвідомити ризики, суддя може відкинути цей аргумент, якщо особа відповідає стандарту “розумної людини”.

Таким чином, “розумна людина” в англійській правовій системі є не просто теоретичною конструкцією, а практичним інструментом, який забезпечує рівність і об'єктивність у процесі правосуддя. Це поняття служить як механізм оцінки свідомої або необережної поведінки особи, порівнюючи її поведінку зі стандартом “розумної людини”.

Оціночне поняття “розумна людина” науковцями у сфері загального права визначаються як евристичні [7, с. 348].

Евристика (грец. εὕρισθω – знаходжу) – галузь знання, що вивчає творчу діяльність, визначає шляхи відкриття нового в ідеях, судженнях, способах діяння. Стрижневе місце в ній посідає психологія творчого мислення, що досліджує механізми розв’язання проблематичних ситуацій [8].

Евристики – спрощені правила, які допомагають швидко знайти рішення й обґрунтований пошук відповіді, коли немає універсального алгоритму. Його застосування не гарантує ідеального результату, але є ефективною моделлю щодо дій в умовах обмеженого часу або інформації. Відповідно, розумна людина – це модель суб’єкта, який використовує логіку, загальноприйняті норми, досвід і практичний здоровий глузд для тлумачення оціночних понять. Це означає, що розумна людина застосовує спрощені, але ефективні правила для оцінки результату своїх дій. Розумна людина – це та, яка може гнучко адаптувати свої рішення, спираючись на загальні принципи права чи моралі. Те, що оціночне поняття називається евристикою, підкреслює його природу як практичний інструмент мислення. Евристика дозволяє уникнути надзвичайної деталізації, залишаючи простір для гнучкості й адаптації.

Таким чином, евристика – це спосіб забезпечити практичність та адекватність підходу до тлумачення оціночних понять, які не мають чітких меж, але вимагають обґрунтованих рішень. Евристика сама по собі не є ані позитивним, ані негативним явищем. Це нейтральний процес або підхід, однак її вплив у застосуванні може мати певні конкретні наслідки, залежно від контексту та способу застосування.

До позитивних аспектів евристики можна віднести швидкість, практичність, можливість вирішення типових завдань і прийняття рішень, коли необхідно діяти без глибокого аналізу всіх можливих варіантів.

До негативних аспектів евристики можна віднести схильність до помилок. Вона може призвести до когнітивних помилок чи упереджень, таких як надмірне спрощення ситуації або ігнорування важливої інформації наслідком чого може бути винесення неправильних рішень. Також, якщо евристика базується на інтуїції чи помилковому досвіді, рішення можуть бути занадто суб’єктивними. Евристика може бути ефективною в простих ситуаціях, але не завжди працює в складних, багатогранних питаннях, де потрібен глибший і більш системний підхід.

Оціночні поняття поєднують суб’єктивні елементи (обставини конкретного випадку) та об’єктивні критерії (загальні соціальні норми). Евристика “розумної людини” діє як міст між цими двома підходами. Вона дозволяє врахувати особливості ситуації (наприклад, емоційний стан обвинуваченого чи культурний контекст) і водночас забезпечує загальну об’єктивність через прив’язку до стандартів поведінки в суспільстві. Таким чином, евристика виконує стримувальну функцію і не дозволяє зловживати суб’єктивністю у складних ситуаціях. Вона допомагає знайти баланс між прийнятими рішеннями на основі загальних правил.

Якраз актуальною на сьогодні є зростаюча дискусія між прихильниками об’єктивного і суб’єктивного підходів у використанні оцінки “розумної людини” [9, с. 49]. Проблематика полягає у спробі знайти баланс між універсальними нормами та індивідуальними характеристиками кожного конкретного прикладу (суб’єктивністю). Наприклад, чи можна стандартизувати “розумну людину” без врахування особливостей статі, територіального походження (емігрант і народжений у державі), кольору шкіри, а взагалі чи спроможна “розумна людина” вбити когось в гніві чи стані афекту.

Прихильники об’єктивності наполягають на тому, що “розумна людина” має бути стандартизованою метафорою. Це означає, що оцінка здійснюється через призму поведінки гіпотетичної середньостатистичної особи. Такий підхід забезпечує передбачуваність судових рішень і рівність перед законом. Однак, він не враховує емоційний стан особи, культурні особливості або її фізичний стан.

Прихильники суб’єктивного підходу наголошують на необхідності врахування конкретних обставин, зокрема внутрішнього стану або життєвого досвіду особи. Це дозволяє краще зрозуміти мотиви дій і забезпечити більш справедливий результат щодо притягнення до відповідальності. Недоліком надмірного акценту на такі особливості суб’єкта є ризик суб’єктивності в судових рішеннях. Надмірна увага до особистого сприйняття чи внутрішнього стану може призвести до того, що рішення будуть залежати від уподобань судді, адвоката чи присяжних. Це створює ризик нерівності у трактуванні подібних справ.

Також суб’єктивний підхід ускладнює встановлення чітких прецедентів або стандартів судових рішень, бо кожен випадок є індивідуальним, без прив’язки до загальноприйнятих норм. Тоб-

то, якщо в одному випадку суд бере до уваги сильний стрес обвинувачуваного, а в іншому ні, це робить судові рішення непередбачуваними.

Суб'єктивний підхід може відкрити шлях до маніпуляцій, коли відповідач або його адвокат намагатимуться виправдати дії, використовуючи вигадані чи перебільшені стани. Це може погіршити ефективність правосуддя та створити прецеденти, які використають інші для можливості уникнення відповідальності.

Суб'єктивний підхід ускладнює порівняння та узгодження рішень у схожих справах. Це може призвести до нерівності в правозастосуванні. Тобто, якщо двом особам, які скоїли подібні злочини, виносять різні вироки через суб'єктивне тлумачення їхніх дій – це скасовує принцип рівності перед законом. Громадяни та юридичні особи можуть не розуміти, як саме слід діяти для уникнення порушення закону. Таким чином підривається довіра до судової та за кінцевим рахунком це може призвести до ситуацій, коли деякі особи отримують привілейоване ставлення.

Використання “розумної людини” за посередництвом евристики є спробою об'єднати суб'єктивний та об'єктивний підходи в гібридний стандарт. Вибудувати місток між загальними соціальними нормами та індивідуальними особливостями в конкретній ситуації. З одного боку, це дозволяє зберегти об'єктивність, орієнтуючись на розуміння того, як діяла б людина у подібних обставинах. З іншого – це дає можливість адаптувати стандарт до конкретної ситуації.

Висновки. Різне розуміння справедливого судового процесу в різних правових системах визначає специфіку застосування оціночних понять, яке є одним з інструментів у забезпеченні правосуддя. Трактуювання цих понять обґрунтовується на соціальних нормах і цінностях, що робить їх предметом як наукових досліджень, так і політичних рішень. Попри прагнення науковців до об'єктивності, розуміння оціночних понять часто залежить від доцільності, зумовленої державними та суспільними інтересами. Політичні процеси також впливають на правозастосування через механізми компромісів і балансування інтересів різних соціальних груп, відображаючи динаміку суспільних очікувань.

У загальному праві (common law) судді приймають рішення на основі прецедентів, використовуючи гнучкі стандарти, зокрема поняття “розумної людини”. Це абстрактне поняття використовує як універсальний тест поведінки особи, який дозволяє оцінити, як мала б діяти середньостатистична особа в подібних умовах. Наприклад, у справах про необережність суди формують стандарти поведінки, спираючись на цю модель. Проте такий підхід ігнорує індивідуальні особливості обвинуваченого, оцінюючи дії через призму соціально прийнятих норм.

Застосування концепції “розумної людини” через евристичний підхід дозволяє оцінювати поведінку осіб з урахуванням загальних соціальних норм. Цей підхід забезпечує баланс між об'єктивними критеріями правозастосування та індивідуальними критеріями кожної справи. Завдяки цьому суд має змогу винести справедливе рішення, яке одночасно відповідає загальноприйнятим правилам і враховує специфіку конкретної ситуації. Така інтеграція підвищує легітимність та ефективність судових рішень.

У свою чергу, континентальна правова система базується на кодексах і чітко визначених нормах, де судді застосовують визначені норми, і не створюють прецеденти. Тому саме законодавці деталізують правомірну поведінку, зменшуючи використання абстрактних концепцій на кшталт “розумної людини”. Судді, орієнтуючись на формальні норми, зобов'язані чітко підтримувати положення закону, що забезпечує передбачуваність у винесенні рішення, але “кріпиться” за допомогою гнучких елементів оціночного судження.

Попри відмінності, оціночне поняття є базовим в обох системах. Воно служить інструментом для досягнення справедливості, адаптуючи правові норми до конкретних особливостей. Таким чином забезпечується кінцева мета обох правових систем – здійснення справедливого правосуддя через поєднання формалізованих правил і судової оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966; станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.12.2024).

2. Рибачко О. Переваги використання металевих каркасів для сейсмостійких будинків та споруд. Тернопіль. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/9595/2/Conf_2011v1_Rybachok_O_IPerevahy_vykorystannia_metalevykh_130.pdf (дата звернення: 15.12.24/)

3. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: монографія. Одеса. 2013. 269 с.
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 21 листопад. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.12.2024).
5. R (on the application of gray and another) v aylesbury crown court. Animal Legal and Historical Center Website. URL: <https://www.animallaw.info/case/gray-v-rspca> (дата звернення: 18.12.2024).
6. Animal welfare act 2006. legislation.gov.uk. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/section/4> (date of access: 18.12.2024).
7. Nayerahmadi A. Far beyond baker: heuristics and the inadequacy of the reasonable apprehension of bias analysis. *Osgoode hall law journal*. 2022. Vol. 59, no. 2. P. 339–373. URL: <https://doi.org/10.60082/2817-5069.3781> (date of access: 18.12.2024).
8. Евристика. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18584> (дата звернення: 17.12.2024).
9. Nourse V. After the reasonable man: getting over the subjectivity objectivity question. *New criminal law review*. 2008. No. 12-167. P. 33–50.